

Opgave til konflikter

1. Pararbejde: Tænk på de romaner, I har læst, eller film I har set, og find blandt dem eksempler på historier, der er bygget op omkring forskellige ydre og indre konflikter.

Tid og miljø

Tid og miljø i en tekst er helt afgørende at bestemme. De udgør rammen om det motiv, teksten kredser om, de er udvalgt af forfatteren for at skabe en bestemt stemning eller synliggøre en bestemt problematik, og valget af dem er ikke mindst med til at bestemme de muligheder og begrænsninger, personerne i teksten har.

Tid: Lad os starte med at se på tiden. Teksten kan foregå i en bestemt historisk tidsperiode, der sætter rammerne for, hvordan personerne i teksten tænker, og hvilke normer og traditioner, de lever efter. Forskellige ting i teksten vil ofte henvisne til perioden. Der kan være direkte omtale af tiden, herunder omtale af virkelige personer og begivenheder, der præcist knytter historien til en bestemt tidsperiode. Eller perioden kan mere indirekte aflæses af de ting, der omgiver personerne (tøj, bolig, transportmidler osv.)

I nogle tekster kan det være svært at bestemme den historiske tid. Her er det dog ofte en pointe og en måde at vise, at de problemstillinger, teksten tager op, er helt grundlæggende og almenne for mennesker, uanset tid og sted. Det ser vi f.eks. i eventyr, der foregår i en ubestemt fortid ("Der var engang...").

Tekstens tid kan ligeledes være en bestemt årstid eller en bestemt tid på døgnet. I lyrikken er årstiden eller tid på døgnet ofte i fokus. Foråret kan være et symbol på vækst og fornyelse, mens natten måske bliver en tid for selvransagelse og angst. Et digt kan forløbe fra årstid til årstid, ét andet fra morgen til aften.

Miljø: Ser vi på tekstens miljø, omfatter det de konkrete steder og sociale miljøer, hvor tekstens handling foregår. Man kan skelne mellem det fysiske og det sociale miljø:

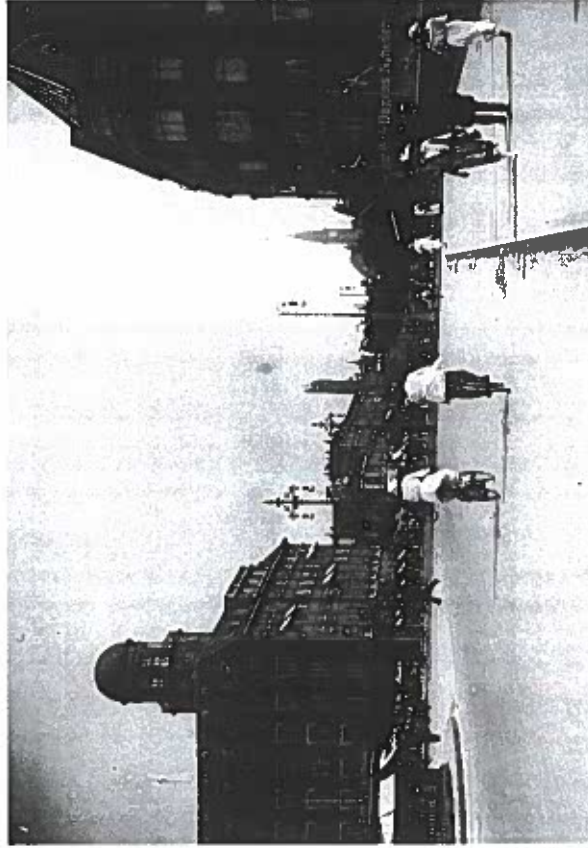
1. **Det fysiske miljø** er netop de konkrete steder, handlingen udspiller sig. Der kan være tale om et natur-miljø (skov-, hav-, bjergområde) eller et kultur-miljø (by, virksomhed, havn), om et inde-miljø (stue, hus) eller et ude-miljø (have, skov, vej osv.). I mange tekster er de forskellige miljøer ladet med symbolsk betydning. I folkeviserne er naturen som regel fyldt med farer, mens hjemmet repræsenterer sikkerhed. I tekster fra 1800-tallet kan naturen omvendt stå for det ægte og uspolerede, mens byen repræsenterer det kunstige og bedrageriske.

2. **Det sociale miljø** udgøres af de sociale grupper, tekstens personer færdes i. Hvilken social status har personerne? Hvilket uddannelsesniveau har de? Hvilket ungdoms-

3. Psykisk miljø: stemning, følelser, sindstilstande Hvordan personer påvirkes af miljøer/ omgivelser/andre personer

miljø eller etnisk miljø kommer de fra? Som regel kan det sociale og kulturelle miljø aflæses i personernes adfærd, tøj, talemåder, vaner, boligindretning og bosted.

I flere tilfælde kan teksten bestå af to eller flere fysiske eller sociale miljøer, der repræsenterer noget forskelligt eller ligefrem er hinandens modsætninger. Miljøer, der på denne måde står i kontrast til hinanden, peger ofte på nogle grundlæggende tematiske forhold i teksten. Mange romaner fra 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet handler således om social opstigning fra en lavere social klasse til en højere, eller omvendt om social deroute, hvor personer mister alt og ender på samfundets bund.

Vesterbrogade i København, ca. 1920.

Undertiden ligner det fysiske og sociale miljø, vi møder i tekster, overhovedet ikke vores egen verden. Der kan være tale om et fantastisk univers, hvor ting sker, der bryder med naturlovene og ikke kan lade sig gøre i den verden, vi kender. Eller der kan være tale om et absurd univers, der blot forekommer mærkeligt og ganske ulig det, vi kender. Fantastiske eller absurde verdener møder vi f.eks. inden for eventyrgenren, science fiction-genren og inden for den såkaldte magiske realisme.

tilstande, der blev antydnet i indledningen. Nu hersker der i stedet uorden og disharmoni. Vi er i fortællingens "ude-tilstand". Personerne står over for forskellige konfliktsituationer eller former for modstand (prøvelser i eventyr), som de forsøger at overvinde. I denne proces opnår de ofte mere og mere indsigt, der gør dem stadig bedre til at klare deres problemer.

- **Slutning:** I slutningen bliver den mangeltilstand eller potentielle konflikt, der blev antydnet i begyndelsen og forsøgt overvundet i fortællingens midte, nu enten løst (happy end) eller yderligere forværret (unhappy end). I det første tilfælde genetableres en orden og harmoni, i det andet forsætter uordenen.

In medias res og åben eller lukket slutning

Mange især nyere episke tekster bryder på forskellig vis og mere eller mindre radikalt med idealet om den tredelte opbygning. Vi kender det fra tekster, hvor vi kastes ind midt i handlingen, **in medias res**, som det hedder. Vi mangler tilsyneladende vigtige forudsætninger for at forstå handlingen, vi får hverken introduceret personerne eller miljøet. Vi mangler kort sagt en begyndelse. Det er en måde at starte på, der er med til at skabe spænding. Pludselig er vi midt i begivenhedernes centrum, og vi må selv stykke forudsætningerne sammen, for at forstå hvad der sker.

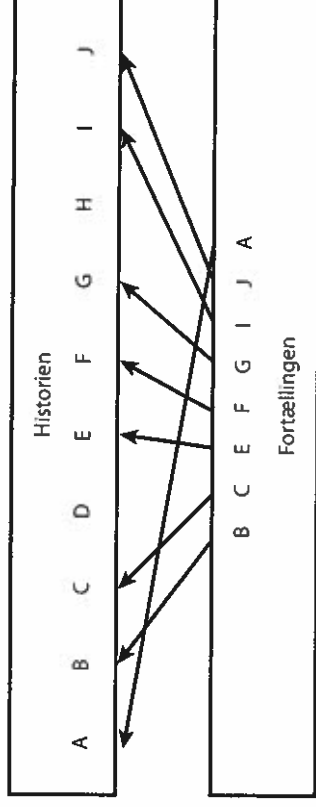
Man skelner mellem en **lukket slutning**, hvor læseren oplever, at alting falder på plads, og alle tråde i fortællingen samles til sidst, og en **åben slutning**, hvor der ikke gives nogen klar løsning på midterdelens konflikter og mangeltilstande. Her er det i højere grad op til læseren selv at vurdere resultatet af det, der er sket. Åbne slutninger bryder med det klassiske ideal om, at slutningen skal vise os konsekvenserne af det, der sker i midterdelen. Åbne slutninger er særligt fremtrædende i nyere litteratur.

Endelig kan enkelte nyere tekster tilsyneladende helt mangle de mangeltilstande og konflikter, der i traditionelle tekster antydes i begyndelsen og bliver forsøgt overvundet i tekstens midterdel. Teksterne beskriver blot hverdagsituationer, og man skal se godt efter for at opdage de mangler eller konflikter, der skjuler sig under tekstens overflade. Det ser vi blandt andet eksempler på i Helle Heilles og Maja Lucas' noveller.

Fortællingen og historien

Når en forfatter fortæller en historie, fortæller han eller hun ikke hele historien og fortæller heller ikke nødvendigvis begivenhederne i den tidsmæssige rækkefølge, de er sket. Nogle tekster springer som sagt begyndelsen over (in medias res), selvom vi ved, at der er gået noget forud i historien. Nogle tekster starter med at fortælle slutningen på historien (in ultimas res). Andre tekster benytter sig af store tidsspring i handlingen, men vi ved jo, at tekstens personer også har levet i de mellemliggende perioder. Atter andre tekster har måske ligefrem collagens form, så begivenhederne i historien kommer i en helt anden rækkefølge, end de er sket. Det stiller store krav til læseren. Man kan med andre ord skelne mellem

selve historien og måden, den er fortalt på – dvs. mellem **historien** og **fortællingen** om den. På engelsk skelner man tilsvarende mellem **story** og **plot**.

Eksempel på, at en fortælling kan springe i tiden og bryde med historiens kronologi.

Kronologi, flash back og flash forward

Når de enkelte begivenheder i en fortælling følger efter hinanden i den tidsmæssige rækkefølge, de er foregået i, taler man om en kronologisk komposition. Mange tekster bryder som nævnt med kronologien. Det kan ske ved, at der springes tilbage til begivenheder, der har fundet sted tidligere i historien. Det kaldes flash back eller tilbageblik. Kronologien kan ligeledes brydes ved, at der springes frem i tiden til begivenheder, der sker senere i historien. Her taler man om flash forward eller foregribelse.

Forskellige former for indre komposition

Kompositionen i en episk tekst kan være skabt med flere formål for øje, men grundlæggende forsøger den at fortælle historien, så vi læsere ønsker at læse videre. Aller tydeligst kommer det til udtryk i krimien, der lægger forskellige spor ud for at pirre vores nysgerrighed, men først giver os den endelige historie, når vi nærmer os slutningen. Her er kompositionen først og fremmest skabt for spændingens skyld. Måske er den ligefrem opbygget efter den såkaldte berettermodel (side 300) med et anslag, der skal fange læseren, og et klimaks hen imod slutningen, hvor konflikten kulminerer, og trådene i historien endelig samles. Andre kompositioner kan være skabt med henblik på at lægge op til et overraskende vendepunkt i fortællingen, de kan være organiseret, så de belyser et bestemt tema eller nogle bestemte karakterer bedst muligt, eller de kan have collagens eller netværkets form, fordi de måske ønsker at vise, at virkeligheden ikke altid kan passes ind i en sammenhængende fortælling. Nedenunder følger en række eksempler på forskellige former for indre komposition i episke tekster.

Oversigt over den indre komposition i episke tekster

Betegnelse	Beskrivelse
Tredelt opbygning	Begyndelse, midte og afslutning.
Kontraktmodel	Kontrakt, kontraktbrud, ude-situation, prøve, genetablering af kontrakt. Ses f.eks. i folkeeventyr. Se uddybning (side 75).
Hjemme-ude-hjem	Eksposition, konfliktfase, løsningsfase. Ses f.eks. i folkeviser og folkeeventyr.
Kronologisk opbygning	Fortællingens enkelte dele kommer kronologisk efter hinanden i den rækkefølge, de er sket.
Berettermodel	Anslag, præsentation, uddybning, point of no return, konfliktoptapning, klimaks og udtøning. Se uddybning (side 300).
In medias res og in ultimas res	"In medias res"-optakten kastes læseren fra begyndelsen ind i begivenhedernes midte. Denne optakt er god til at skabe drama og spænding. "In ultimas res"-optakten får læseren slutningen til at begynde med. Det benyttes ofte i krimier.
Flash back og flash forward	Henholdsvis spring bagud og spring fremad i tid. Ses f.eks. hos Scherfig i <i>Det forsømte forår</i> (1940).
Lukket eller åben slutning	Ved en lukket slutning falder alting falder på plads til sidst i fortællingen, og ved en åben slutning gives der ikke nogen klar løsning på fortællingens konflikter og problemer.
Rammefortælling	Den centrale fortælling er indrammet af en situation eller fortælling, hvorfra den centrale fortælling fortælleres. Ses f.eks. hos Blicher i <i>Sildig opvågner</i> (1828).
Dokumentfiktion	En fortælling bestående af eller med dokumenter, der efterligner et bestemt medies kommunikationsform (sms, brev, dagbog m.m.), som regel et medie til personlig kommunikation. Ses f.eks. i Merete Pryds Helles sms-novelle <i>Jeg tror jeg elsker dig</i> (2008) og i Blichers <i>En landsbydegnis dagbog</i> (1824).
Kinesisk æske-system	Fleire fortællinger inden i hinanden. Ses f.eks. i Karen Blixens <i>Dybfæren</i> (1958).
Collage	En sammenstilling af forskellige tekstelementer, der ikke holdes sammen af en handling eller en kronologi, men godt kan kredse om et tema eller en overordnet idé. Ses f.eks. i Peer Hultbergs <i>Requiem</i> (1985)
Parallelkomposition	To eller flere fortællinger, der løber parallelt, evt. krydser hinanden eller spejler hinanden.
Cirkelkomposition	Begynder og slutter ens. Ses f.eks. i Herman Bangs <i>Irene Holm</i> (1890).

Andre gode ting igt. undersøgelser af komposition
 - Vendepunkter i tekster
 - Centrale begivenheder

Betegnelse	Beskrivelse
Hypertekst	Fortællinger, der består af flere små tekster eller fortællinger, som læseren kan navigere valgfrit rundt mellem. Ses f.eks. i Svend Åge Madsens <i>Dage med Diam</i> (1972) og i Merete Pryds Helle og Morten Søndergårds (Liv Mørk) <i>Begravelsen</i> (2011).
Netværkskomposition	Et netværk af fortællinger, der griber ind i hinanden. Ses f.eks. i Peer Hultbergs <i>Byen og verden</i> (1992)
Simultankomposition	Den samme historie fortælleres fra forskellige synsvinkler. Ses f.eks. i Durrells <i>Alexandria-kvartetten</i> (1960)

Indre komposition i lyrik

Digte er først og fremmest kendetegnet ved at have fokus på beskrivelser af følelser og stemninger, af tilstande, men digte bevæger sig bestemt også. Der sker noget nyt fra verslinje til verslinje, og bevægelserne følger ofte bestemte kompositionsprincipper. Man kan skelne mellem forskellige typer (Skyum-Nielsen, 1986), som vi skal se nærmere på i det følgende, og der kan godt være flere kompositionsprincipper på spil i det samme digt, men et af dem vil ofte være det dominerende.

Tidsligt fortællende: Her er der tale om en handling, hvor noget følger efter noget andet i et tidsligt forløb. Det kan være en begivenhed, der forløber over et bestemt tidsrum, det kan være et forløb fra morgen til aften eller fra sommer til vinter. Det tidsligt fortællende digt kan i nogle tilfælde minde om prosa (jf. prosalyrik).

Logisk argumenterende: Her er digtet opbygget som en argumentation med påstande og belæg. Ses ofte i politiske digte, bl.a. hos Ivan Malinovski.

Kontrast eller overgang: Digtet er bygget op omkring en modsætning eller overgang mellem forskellige områder eller tilstande, f.eks. mellem kultur og natur, mellem levende og dødt, mellem jord og himmel, mellem legeme og sjæl osv. Kendes fra både barokkens og romantikkens lyrik.

Cirkel: I mange digte viser slutningen tilbage til begyndelsen, således at slutningen (måske i let varieret form) gentager ord og vendinger fra indledningen.

Pointeret slutning: Her lægger digtet i begyndelsen og midten op til bestemt slutning, men pludselig sker der en drejning, og vi får en hel uventet udgang. Vi kender det fra vit-sen. Den pointerede slutning ses hos f.eks. Benny Andersen og Piet Hein.

Vending: Her betyder digtets slutning, at vi pludselig må omfortolke eller se det, vi lige har læst, i et nyt perspektiv.

Sidste linje: Er i familie med den pointerede slutning og vendingen, men her bygger digtet op til sidste linje.

System: Her er digtet bygget op omkring et fast system, som de enkelte dele udfylder. Det kendes fra systemdigtningen i 1960'erne.

Gentagelse: I familie med systemet er gentagelsen, hvor et enkelt udtryk eller ord med faste mellemrum gentages og fungerer som afsæt for refleksioner eller beskrivelser.

Springet: Digtet springer pludselig og uformidlet fra et emne til et andet. Kendes fra moderne lyrik og ikke mindst fra Haiku-digtningen. Springet møder vi også i den såkaldte interaktionslyrik (side 80) eller flerstemmige lyrik, hvor der ofte springes fra den ene stemme til den anden, fra det ene rum til det andet, eller fra det ene stilistiske udtryk til det andet.

Opgaver til komposition

1. Pararbejde: Undersøg kompositionen i Pia Juuls novelle *Opgang* 2001.
2. Pararbejde: Materiale (et digt, hvor de enkelte verselinjer er klippet ud og blandet). Forsøg nu at sætte verslinjerne sammen i den rækkefølge, digteren har skrevet dem. Overvej, hvilken komposition eller bevægelse, der dominerer i digtet.
3. Pararbejde: Hvilke kompositioner er dominerende i de to digte nedenfor?

Det er som om
ingen strøm kan drukne mig
ingen sorg kan kvæle mig
helt -
det er som om
kærlighed kommer til mig
over alle have,
fordi en blød streng altid svinger
i mig -

Gustaf Munch-Petersen: Samlede skrifter 1. Kunst og Kultur, 1959. s. 101.

Vi dansede tæt
jeg mærkede straks
at vi godt kunne li' hinanden

Jeg gav dig et kys og fik så et knus
Som fik mig til at tabe vejret

Der var noget hårdt
Inde i mit bryst
Som derved gik itu
et eller andet der skete
Jeg følte mig ramt
Var det mit hjerte
Der endelig var smeltet
Eller en blodprop?

Kristen Bjørnbjerg: Vi dansede tæt ... I: Kristen Bjørnbjerg: Krage søger måge. Brøndlums Forlag, 1980.